

reliefszerűen kiemel. Ilyenek II. Frigyes Vilmos, Hertzberg, Jacoby, II. József, Hompesch, Grossing, ki a császárnak besúgója volt. Ezek plasztikus hatásának emelésére néha messzebb is eltér a tárgyától. Ilyenkor mindig felhasználja az alkalmat, hogy a magyar felvilágosodás és a magyar szellemi élet egy-egy jelenségére legalább futólag rámutasson. Grossing szelgál és Weimarral szemben azonban adós maradt. Szerettük volna jobban kidomborítva látni azon körülményeket, melyek ezeknek a figyelmét Magyarországra terelték.

Szemszöge, melyből a szerző az eseményeket nézi, magyar. Magyarországról teljes miljörajzot ad és így a magyar törekvéseket, mint amelyek a magyar viszonyokban és a magyar jellemben gyökereztek, megértjük. Poroszországgal és Weimarral szemben azonban adós maradt. Szerettük volna jobban kidomborítva látni azon körülményeket, melyek ezeknek a figyelmét Magyarországra terelték.

A dolgozat különben kitünő szolgálatot tesz a magyar pszichének, az alkotmányhoz feltétlenül ragaszkodó magyar önértetnek a külföld előtt való megismertetése szempontjából. Együttal újabb példák-
kal illusztrálja a bécsi udvar rugalmas diplomáciai karának mindenkor jól bevált régi módszerét, mely hol szép szóval, hol kegyetlen szigorral, hol cselszövő fondorlatokkal, hol kétszínű hitegetéssel, bármely magyar törekvést mindig, még csírájában el tudott fojtani.

Németh Sándor.

Riedl Petőfije. Riedl Frigyes elszórt jegyzetei alapján Sikabonyi Antal a hálás tanítvány buzgalomával állította össze e posthumus művet. Az előszóból megtudjuk, hogy Riedl régen készült e könyvére. „Ifjúkorában az öregedő Arany volt álmainak tárgya: hajlott, beteges korában az ifjú Petőfi foglalta le egész lelkivilágát“. De háborús viszonyok, betegség, édesanyja halála, az élet nyomasztó kényszere („rongyosan, éhezve, fázva élünk“, írja Riedl egyik levelében) meggátolták műve bevezetésében. Így a könyv, bármily kellemes olvasmány is, torzó maradt, mint csonka síroszlop Riedl művein. Az író egyénisége azonban minden vonásával benn van a műben s az olvasónak élvezetes alkalma nyílik Petőfi mellett, kit jórészt úgyis ismer, a költő

egyik leghivatottabb magyarázó-jának érdekes alakjával megismerkedni. Mert már itt hangsúlyoznunk kell, hogy Riedl könyve a nagyközönségnek való olvasmány: könnyed, szellemes és eleven; „a legmagasabb költői szépségeket is“ élvezhető formában magyarázó.

Három előszava is van a műnek. Az egyiket Angyal Dávid, Riedl egykori iskolatársa írta a Kisfaludy-Társaság megbízásából s igen világosan lajstromozza benne a könyv tartalmát. A másodikban Sikabonyi Antal, a mű elrendezője szóval meg, lelkes jellemzést rajzolva Riedlről. A harmadik előszó végül magától a szerzőtől való, ki azt könyve előhangjának szánta. A két előbbi előszó mintegy külső jelképe annak, hogy nem átlagos író lakosztályába lépünk: a gazdát ketten is szolgálják, már az előszóban útbaigazítják a látogatót s adnak ízelítőt a belső termék gazdagságából. Hogy úgy mondjam: Riedl belső fotografiáját kívánják adni. De ez magának Riedlnek sikerül legjobban, ki rövid, alig 23 soros előszavában vonzó egyéniségét a maga fesztelen könnyedségével már első megjelenésekor elárulja.

Riedl Petőfi-programja ez: meg akarja vizsgálni, „minő volt ez a csodálatos érzelem-közlő tehetség és mily történeti és egyéni okok magyarázzák“. Fel akarja fejteni „Petőfi költészetének okát“. „Hogyan? — úgymond Riedl — Petőfi költészetének, pl. a *János vitéznek*, vagy — talán legszebb lírai költeményét említem — a *Szeptember végén* c. költeménynek vannak okai, akár egy fizikai tüneménynek? Igenis, az irodalmi tüneményeknek is vannak pontosan meghatározható okaik: úgy, mint a fizikai jelenségek a természeti erőktől függnék, úgy függnék az irodalmiak az eszmeerőktől.“ S most természetesen megáradnak a természeti és szellemi erők viszonyáról szóló példák és hasonlatok. Petőfi korában is, mondja Riedl, három szellemi golfáramlat szakadt a magyar óceánba. Az első a negyvenes évek nagy nemzeti lelkesedése, a második a demokratikus szellem, a harmadik a népies tendencia. E három áram találkozott Petőfi szívében, ezek emelték, irányították s ezek idézték elő a magyar irodalom fénykorát.

Tehát a *Szeptember végén* is dedukálható volna az eszmeérőkből? De hiszen akkor minden észszerűdés és minden eszmeperány, pl. Riedlnek e gondolata is dedukálható (aminthogy dedukálható is Taineből) s az egyéni eredetiség és önállóság szappanbuborékká lesz! Riedl a célkitűzésben nem látszik követni kitűnő barátjának, Péterfynek véleményét: „A történetre a szigorú természettudományi módszert alkalmazni majdnem oly képtelen gondolat, mint a művészetben a mechanika törvényeit keresni“. Guyeaut is feledni látszik, aki szerint Taine szépen megmagyarázta, hogy az olasz festészet hogy lett azzá, ami, de azt már nem tudta megmondani, hogy *miért* lett ilyen? Riedl Taineen nevelkedett módszere megnyugvásunkra csak bevezetésében markol ily sokat; a *Szeptember végén* rejtelmek a természettudományos módszer mellett is rejtelmek maradtak, mert a költemény „ok“-ából fejtegetései során sem villan elő egyéb, minthogy a vers kezdő hasonlata a népdal kezdő képének továbbfejlesztése. Valóban Riedl csak a milieuraizban követi szigorúan Tainet; módszere a gyakorlatban — gyakorlatibb, modernebb. Kevesebbet ad, mint amennyit ígér, de a kevesebbet kitűnően adja. Nagy eszméket csillant meg előttünk, felékíti ezeket a modern műveltség képeivel, ontja a természettudományos hasonlatokat, mármár szárnyra kelünk vele a bizonytalan ürbe, de ekkor — karon fog s gyalog visz tovább. E séta azonban kiválóan alkalmas a részletek megfigyelésére; akkor állunk meg, mikor kedvünkre van s vezetőnk eszméltető tanításai gondoskodnak róla, hogy egy művészi benyomást se mulasszunk el.

Riedl elemében van, mikor Petőfi korát rajzolja meg. Annyi jellemző és érdekes történeti anyagot gyűjt itt egybe, hogy szinte hallszik a nagy század „zajlása“. Angyal Dávid megállapítja, hogy Riedl azért is szereti a kort böven leírni, mert tehetsége ösztönzi rá, hogy történeti jeleneteket fesszegessen. „Az il-lusztráló művész tehetsége egyesül benne a történetírónak a lényeges iránt kifejtett érzékével és a filológus kutató gondosságával.“ Hozzátehetjük, hogy a multat szereti je-

lenetekben látni. Már *A magyar irodalom főirányai*-ban úgy mutatja be Mátyás környezetét, hogy képzeletünk könnyen dramatiszálhatja. Itt pedig egy nagy szalonba vezet bennünket, ahol Liszt zongorajátékát hallgatva ülnek a XIX. század összes magyar lángelméi. Ragyogó egy kép; szinte sajnáljuk, hogy csak annyira igaz belőle, hogy e század termékenysége páratlan s tán sohasem ismétlődik (s az író ezt is akarta jelezni). Egyébként Riedlnek a festettségben oly gyönyöre telik, hogy a lényeges iránti érzéket ennek néha tán alá is rendeli. Vagy szenvedélyes bányászhoz hasonlíthatnók, ki bejárja a század minden zugát s a drágakő mellett a közettől sem válik meg szívesen? Ehhez is verejtek tapadt! Innen van, hogy tárgyától néha messzekalandozik s bizonytalanul követjük, bár Riedl ekkor is érdekes dolgokra tud rámutatni.

A Petőfi korát és korhatást tárgyaló fejezetek után a költő egyéniségének rajzát kapjuk. „Petőfi lírai nagysága abban rejlik, hogy lényének fővonása: a természetesség egybevágott korának irodalmi fő-tendenciájával, a népiességgel.“ Kétségtelen, hogy Petőfi lángszének, mondjuk: *szerencséje* volt, hogy egyéni alaptermészete a népiességben megfelelő talajra talált. De ez a lényeges lírai nagyságának? Gazdag kedélyelete, merész és biztosröptű képzelete, heve, érzékenysége, lelke, *lángszé* más viszonyok közt nem adhatta volna meg nagysága fel-tételeit? Ily kérdésekben fantázia vitatkozhatik fantáziával, de az exact természettudományos alapról mindenestre messzerepülünk. S ami nem vitatható metafizikai voltánál fogva, az nem tarthatik a pozitív esztétizis körébe. Riedl ez ítéletében még Taine szelleme kísért, melyet hallgatólag ő maga módosít, midőn Petőfi egyéni vonásait kitűnően meglátja. S itt mind messzebb hagyja mesterét, hogy Petőfihez minél közelebb, lelkének leglelkéhez jusson. Főbb gondolatait Angyal Dávid tömören foglalja össze s e szerint Petőfi erkölcstana a természet tiszteletén alapul: jó, ami természetes. Etikája erkölcsi naturalizmus. A szabadságszeretet nála egyéni hajlam, melyben hite szerint a természet parancsa nyilatkozik. Lelki életének másik pillére a „lírai feszült-

ség". Annyit érzett rövid életében, mint más, ki férfikorát is átéli. Király az érzelmek birodalmában. Mily szenvedélyesen szerette Szendrey Júliát, a magyar Alföldet, a magyar szabadságot, a magyar népet! De bármilyen intenzív volt belső élete, a különös az, hogy akaraterije nem gyöngült meg. Arcán dac, szenvedély, nyugtalanság, hevüleenység és izgatottság tükröződik. Nagy szeméből pedig valami édes merengés árad... — E gondolatok némelyikével az olvasó már találkozhatott s Riedl mégis új csillogást tud adni nekik. Mindenesetre vesztesége irodalmunknak, hogy a Petőfi művészetét tárgyaló következő fejezetek nem oly teljesekek, mint ez. Ezek közül az első a népdalokkal foglalkozik. Riedl elmélyedéssel tanulmányozta népdalainkat, s elemző módszerre itt annyira a részletekbe hatol, hogy a népdal kezdő képe (külszöb) s tárgya között helyi, időbeli s okbeli kapcsolatokat tud felmutatni. A könyv további részében kidolgozott, kész tanulmányokként hatnak a Petőfi epikájáról, drámáiról és prózájáról szólók. Nem az a fontos itt, hogy az író újat ad-e vagy nem, mert hiszen ítéleteinek jó részét szentesítette az idő. Az érték Riedl megkapóan eleven, szellemes előadásában s abban a tapintatos gyöngédségben van, mely a nagy költőnek hibás műveit is szeretettel tárgyalja. A János vitézt illetőleg különben eredeti forrástanulmányokat is végzett, mik a további filológiai kutatás számára bizonyára ösztönzők lesznek.

A szabadság, szerelem és természet költőjéről azonban fájdalom, csak töredékeket ad könyvünk. Úgy látzik, az író legkésőbbre hagyta e részt, érezve, hogy itt leckéjét könyv nélkül tudja. Gondolataiból csak törmelékét kapunk, mit Sikabonyi műgondjának sikerült valamennyire összeforrasztani. Illő-e ezeket az értékelés mérlegére tenni? Eddigi bíráló megjegyzéseink is inkább a módszerre vonatkoztak, mint a részletekre. A részleteken Riedl még változtathatott volna, de módszerén aligha. Sikabonyi azt mondja, hogy Riedl könyve „első vázlat”. E tény maga is feszélyezi tollunk szabadságát. Itt-ott még a kidolgozott részeken is az első inspiráció lehelé érezzük s a könyv részletes kritikai

elemzése így olyan lenne, mintha valakinek külső megjelenését öltözködése közben bírálnók el.

Jobb lesz tehát, ha a könyvből vett benyomásainkból egy-két oly vonást jegyzünk fel, melyekre Riedl más művei sem cáfolnak rá s melyek írói egyéniségére általánosságban jellemzők. Már eddig kitűnt, hogy Riedl szereti Taine dirigálása mellett kezdeni az introdukciót, hogy aztán ad libitum folytassa. Bevezetései ezért kissé zenekarszerűek, erőteljesek, — míg a mű derekán halk és találó észrevételek, elmés aperçuk, finom elemzések s szellemes kitérsek futamai gyönyörködtetnek. Ismeretes, hogy Arany jellemzését így kezdi: „Arany költészete egész világ, melynek megvan a maga emberfaja, a maga növényzete és állatvilága, szóval sajátos természete és éghajlata.” Lehet-e merészebb lendülettel kezdeni dicshimnusz — természetrajzi alapon? A bevezetés e fortissimójá természetesen szerényebb halkul, mielőtt az igazi Riedl veszi át a szót. A Beöthy-féle irodalomtörténetben Petőfit így hozza elénk: „Egyszerre csak egy fiatal vándor-szinesz jelenik meg a költészet szent berkében és mint valami varázsszóra, megváltozik minden: más lesz a költői éghajlat, mely aztán változott talajon más növényeket fakaszt, más virágokat illatoztat.” E nyitány hirdelen bevágásával oly meglepő akkordot fog, hogy oly hangot is kiérzünk belőle, mely a Taine—Riedl-elmélettel diszharmónikus. (A zseni változtatja meg a környezetet.) „A magyar irodalom főirányai”-ban már elmélethez símulóbb a kezdet: „Az óceán első pillanatára végtelen, mélységében mindenütt egyenlő víztömeg.” Természetesen, csak első pillanatra, mert a mélyben különböző áramlatok kanyarognak. S az olvasó kitalálja, hogy műveltségünk fejlődésébe is „eszmefolyók” szakadnak... stb. E bevezetésekben kétségkívül van valami retorikai elem is, mely Riedl egyéniségétől különben idegen. Ömlő tirádák, duzzadt, hömpölygő hasonlatok, melyek annyira megáradnak, hogy végül az úszó író is csaknem ellepik s alig látunk mást, mint — az úszómestert. Riedl kitűnő mint Taine-tanítvány, de rokonszenvesebb és kitűnőbb mint — Riedl mester. Az árvízre apály jön, az „eszmefolyók” helyén árnyas utak

alakulnak, csodás levelű fák teremnek s most Riedl megáll és magyarázza a levelek minőségét, alakját, színét és finom erezetét. Az apró megfigyelések mestereként áll előttünk, ki pontosan mutat rá a részletek művészi szépségére, a költői stílus jegyeire s a nyelv lehelletszerű árnyalataira. Er ist gross in seiner Art, aber seine Art ist nicht gross, — mondta Dessoir Hauptmannra s esztétikusaink közül e mondás kissé Riedlre is illik. Kiváló a részletekben mint történettudós, filológus és esztéta egyaránt.

De érdekes, hogy az író, aki a költői stíl leghalkabb ütemét is pontosan megméri, egy-egy mondat legparányibb félrebillenését észreveszi s a stíl rejtett szépségeit feltárja: a gyakorlatban nem mindig egyformán szerencsés művésze a stílusnak. Olesó szójátékkal azt mondhatnók: a stílus tudománya a kisujjában van, de Riedl nem a kisujjával ír. Sőt néha, mintha eldobná a tollat s idegesen szagatott szava a toll simító közvetítése nélkül jelenne meg a papiroson. S e tekintetben feltűnő stíleltéréseket tapasztalhatunk, ha különböző műveiből egymás után olvasunk szemelvényeket. „A magyar irodalom főirányai“-ban stílje, mint ha a tárgy végig egyfolytában ihlette volna, síma és folyamatos. Arany-könyvében már néha szagatott s e csonka művének még kidolgozottabb részeiben is gyakran egyenetlen és pongyola. Az író meg-megszakítja előadását folyton ismétlődő fölösleges kérdésekkel (95. oldal), mintha nem olvasóhoz, hanem kevésbé intelligens hallgatóhoz szólna. E modor más műveiben is gyakori s arra figyelmeztet, hogy Riedl oly kitűnő tanár, hogy az íróasztalhoz is visz valamit a tanárból. Szagatottságának különben mélyebb okai is lehetnek. Ezek közül egyik, ha jól sejtjük, az, hogy Riedl, mint sok más kiváló tudós is, lassan, küzdve írt. Tudása széleskörű, megfigyelő ereje éles, ítélete biztos, de gondolatlattermése nem gazdag. Ha valami megárad nála: az az érzelem s nem a gondolat. Eszméi inkább szivárog, mint buzognak s innen van, hogy valósággal gyűjti gondolatait s amint megvillan valami agyában, azonnal „cédulára“ kerül. De figyelmes olvasó megérzi, hogy eszméi gyakran nem egymásból folynak:

különböző inspirációk szülőttei. Tán ez a nyitja, hogy gondolatközlése nem eléggé folyamatos s ahol a képzelem szokelléseit véljük érezni, valójában a stílművész volt tehetetlen a gondolatközők áthidalásában.

Ha meggondoljuk, hogy a stíl e sajátságához, melyet rapszodikusnak is mondhatnánk, olykor némi idegenszerűség is járul, akkor joggal csodálkozunk: hogy van az, hogy Riedl írásmodora mégis rokonszenves? E kérdést Riedl közvetlensége és igénytelen szerénysége magyarázza. Ha stílusát elődeinek prózájához mérjük, első pillanatra szembeszökő a különbség. Gyulai dikciója hullámzó, eleven, numerózus, de valami ünnepléses komolysággal szól hozzánk. Böethy hangzatos, retorikai, kiszámított; ragyog, de nem melegít. Péterfy graciózus, édes zengésű, de épp poétikus kötöttsége emel a köznapiság fölé. Mind a három író választékossága bizonyos távolságot von az író és olvasója közt. Riedl stílusa velök szemben közel jön hozzád s nyelveden beszél. Érzed a közszól s nem az utókornak. Gyulainál a gondolat és kifejezés összhangja a lényeg, Beöthynél a szó fénye, Péterfynél a kép ereje, Riedlnél — a magyarázat. Röviden azt lehet mondani, hogy Gyulai író, Beöthy szónok, Péterfy költő, Riedl tanár. Innen van, hogy Riedl a legszerűnyebb: a legkevésbé áll tárgya elé, vagy tárgya és az olvasó közé, hogy maga is reprezentáljon. Maga elé tolja témáját s az nyer fontosságot. Nem emelvényről beszél: témáját teszi az emelvényre s ő velünk van, köztünk s csak abban különbözik tőlünk, hogy ő nyitja ki a szemünket a művészi szépségek egy-egy rejtettebb részletének felfogására. S e modornak megfelelően stílusa is a lehető legközvetlenebb. Hol rövid, hol hosszabb mondatai élnek, mint az élő beszéd. Minthogy stílusa hű fotográfia beszédének, beszédének pedig fő célja a magyarázat: világosságra törekszik s nem szépségre. Kerüli a metaforát s hasonlati is nem díszképen, hanem megvilágításul szerepelnek. Oly egyszerűen s póz nélkül ír, hogy e póztalanság néha csaknem póznak látszik. E természetesség, őszinteség és közvetlenség adhatta Sikabonyi ajkára a túlzottnak ható megjegyzést, hogy „néhol annyira

Petőfivel érez, hogy szinte nem tudjuk, Riedl beszél-e hozzánk, vagy Petőfi?”

Riedlnél e közvetlenség alaptermészet s amint Petőfiről azt állapítja meg, hogy a kor demokratikus szelme s a költő népies hajlama az ihlet erejével találkoznak géniuszában: nála is szembetűnő e szerencsés találkozás tanári hivatása és egyéni vonásai között. Mily frissítő és eszméltető volt hatása ifjabb nemzedékünkre Beöthy pompázó szónokiasága mellett! Előadásai, stíljébe, szempontjaiba a természetességet vitte be, mellyel mintegy azt látszott tanítani: ha nagy költők mellé állunk, nem arra kell törekednünk, hogy a mi törpeségünk nőjön nagyobbra; ha kevesebbet gyönyörködünk saját hangunkban, tisztábban halljuk a költő énekét! Riedlt a természet megfosztotta a jó hallás érzékétől, de lelke a leghalkabb rezgéseket ösztönös fogékonysággal hallotta ki a nagy költők műveiből s egy pap áhitatával szívtá magába a művészet isteni varázsát. Kiváló volt mint író és tudós, aminek kézenfekvő bizonyítékát adjuk, ha a legnagyobb mértéket alkalmazzuk reá s egy-két fogyatkozását is érinteni merjük. De talán az írónál is kiválóbb volt mint tanár. S ha az előbbinek jellességeit művei tartják fenn: az utóbbinak dicsősége sem szorul rá, hogy szobor, vagy emléktábla örökítse meg. Ha róla van szó, minden volt tanítványa arca átszellemül s mint eleven emléktábla hirdeti emlékezetét.

Hartmann János.

Fernand Duchêne: *Szeretni, sírni, meghalni...* (Genius.) A Genius fenti regényével egy nálunk eddig ismeretlen író munkáját adja kezünkbe. Ismeretlen ember iránt rendesen idegenkedéssel viselkedik az olvasó, jobban megbírálja minden sorát, mint a már beérkezett íróét. Duchêne azonban azok közé tartozik, akik megállják a próbát s megérdemlik, hogy foglalkozzanak velük. Sokat tartózkodhatott Algériában, alaposan ismeri az ottani életet. Két első regénye: *A karavánok lassú léptei nyomán* és *Az örök hegyek lábánál* szintén ottan játszik. Ebben a munkájában Algériának arra a vidékére vezet bennünket, ahol a Dzsurdzsara-hegy-

ség a tenger felé lejt, s amelynek Nagy Kabília a neve.

A regény hősnője, Thamilla, egyike a legvonzóbb női lelkeknek, aki a kabilok kegyetlen családi törvényeinek áldozata lesz. A nővel a férj vagy az apa mindent tehet, csak megölnie nem szabad őt. A házasság abban áll, hogy Thamillát apja eladja egy fiatalembernek. A szép kabil nő eleinte a legboldogabb életet éli, nemsokára azonban egy vetélytársnő miatt kegytelen otthagyni férje házáat. Apjától újból megveszik, de a második férj is elúzi magától, apja sem fogadja vissza s Thamilla megismeri a legválogatottabb szenvedéseket. Végül a csapások alatt összezúzódik s egyedül, elhagyatottan hal meg egy kórházban.

Az író rendkívül finom rajzát adja ennek a nőnek, aki szinte öntudatlanul megy előre az életben s mély érzésű lelkét nem annyira szavaiból, mint inkább a tetteiből látjuk. Nem törekszik Duchêne különös, új, stílusra; egyszerű, világos a nyelve, de amit mond, az megragad s balladaszerű képeivel, szaggatott előadásmódozával drámaian lüktetővé teszi a regényt.

Különleges célja is van a munkával. Mint francia ember, meg akarja nyerni az európai civilizációnak a kabilokat, akik még mindig őseik kegyetlen törvényei szerint élnek. Mindenesetre kár ezt az írónak könyve elején annyira hangsúlyozni, hiszen ezt a műből magából kell kiéreztetnie. S a regény meg is felel ennek a célnak, mert amellet, hogy a laikus olvasónak is irodalmi élvezetet nyújt, azokkal, akikhez az író könyvét intézi, szintén beláttatja a régi törvények tarthatatlanságát.

A regényhez Kállay Miklós írt előszót s Sztrokay Kálmán magyar fordítása híven adja vissza Duchêne szaggatott, drámai előadását.

Megyeri József.

Thirring Gusztávné Waisbecker Irén: *Dalok és mesék. Gondolatok a világháborúról és a világbékéről.* A lelkes írónő propagandairatainak folytatását tartalmazza e két kis füzet. Az egyik dalokat és meséket tartalmaz, a másik a háborúra és békére vonatkozó gondolatok kapcsán történelmi tanulságok megál-